

KAZIMIERA ZAWISTOWICZ-ADAMSKA
(1897-1984)

W dniu 8 lipca 1984 r. zmarła w Łodzi prof. dr hab. Kazimiera Zawistowicz-Adamska, wybitny badacz i teoretyk kultury ludowej, utalentowany i nieustraszony działacz na polu jej krzewienia i popularyzacji, wychowawca wielu pokoleń etnografów — niezawodny przyjaciel ludzi wiejskich. Należała do pokolenia tych Polaków, którzy start życiowy rozpoczynali u progu odzyskania niepodległości i całe swoje późniejsze życie i działalność poświęcili wytężonej pracy nad utrwalaniem najwyższych wartości w rozwoju odrodzonego narodu, społeczeństwa i jego kultury.

Urodziła się na Ukrainie w miejscowości Haniebno. Najwcześniejszą młodość spędziła w Pińsku na Polesiu. Była córką lekarza, którego dziadkowie ze strony matki za udział w powstaniu listopadowym podzielili los tych syberyjskich zesłańców, po których ślad zaginął, a ich majątek rodzinny uległ konfiskacie. Przedwczesna śmierć ojca zmarłego na tyfus po udzieleniu pomocy choremu mieszkańcowi wsi spowodowała, że razem ze swym trzyosobowym rodzeństwem wychowywała się pod wyłączną opieką matki prowadzącej w Pińsku własną księgarnię. Matka, pochodząca również z rodziny ziemiańskiej, dzięki ukończonej warszawskiej pensji mogła po śmierci męża rozpocząć pracę zawodową, zapewniającą utrzymanie dla całej rodziny. Księgarnia ta zresztą w ówczesnych latach niewoli spełniała dodatkową funkcję — ośrodka krzewienia polskości. W niej bowiem rozprowadzano nielegalnie polskie pisma, książki i broszury dostarczane z Warszawy, a niekiedy nawet poprzez kordony graniczne z terenu innych zaborów.

W tej niecodziennej atmosferze polskości wpajanej w rodzinnym domu, pogłębianej jeszcze dodatkowo przynależnością do tajnej organizacji młodzieży polskiej uczącej się w szkole rosyjskiej, kształtowała się świadomość, charakter oraz osobowość młodzieńczej Kazimiery Zawistowicz. Bardzo wczesne zetknięcie się z książką rozbudziło w niej wielkie zamiłowanie do czytania. Wrodzone uzdolnienia humanistyczne, zdyscyplinowanie wewnętrzne, systematyczność w nauce szkolnej, a także kierowanie pracą w tajnym kółku młodzieży polskiej sprawiły, że należała do grona wyróżniającej się młodzieży. To wyróżnienie zaznaczyło się już w czasie I wojny światowej, kiedy w Pińsku po wycofaniu się wojsk rosyjskich zorganizowano polską szkołę, a młodzieńca Kazimiera została w niej nauczycielką języka polskiego. Na kształtowanie się Jej postaw i osobowości znaczny wpływ wywarły również kontakty z patriotycznymi środowiskami młodzieży w Warszawie, gdzie kształcił się starszy brat i mieszkali krewni oraz przyjaciele rodziców.

Po ukończeniu szkoły średniej rozpoczęła studia dziennikarskie na Wolnej Wszechnicy Polskiej (1920-1923). Zafascynowana wykładami profesora etnografii Stanisława Poniatowskiego, który kulturę ludową społeczeństw cywilizowanych oraz kulturę ludów pierwotnych ukazywał w ich przestrzennym zróżnicowaniu i rozległej perspektywie historycznej, wybrała studia etnologiczne i zainteresowaniom tym pozostała wierna przez całe swoje długie i bardzo intensywne życie naukowe. Etnografię i etnologię oraz nauki pokrewne z zakresu socjologii, historii kultury, archeologii i językoznawstwa studiowała w latach 1923-1929 na Wolnej Wszechnicy Polskiej i Uniwersytecie Warszawskim pod kierunkiem profesorów — S. Poniatowskiego, S. Czarnowskiego, L. Krzywickiego, W. Antoniewicza oraz J. N. Bau-doun de Courtenay.

Zdecydowane zainteresowania naukowe oraz dociekliwość badawcza spowodowały, że już w okresie studiów została asystentką prof. S. Poniatowskiego przy Katedrze Etnologii Wolnej Wszechnicy Polskiej (1923-1928), a następnie w Zakładzie Etnologii Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (1928-1932). W tym też czasie odbywała liczne podróże do krajów nadbałtyckich (Łotwa, Estonia, Finlandia), skandynawskich (Szwecja, Norwegia, Dania), zapoznając się z kulturą tych narodów oraz pracami ośrodków naukowo-badawczych i kulturalnych. Uczestniczyła również w studenckich wycieczkach archeologiczno-etnograficznych do Jugosławii, Austrii, Czechosłowacji, na Węgry i do Włoch. W 1929 r. doktoryzowała się z zakresu etnografii i etnologii na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego u prof. J. S. Bystronia (rozprawa doktorska pt. *Zawarcie małżeństwa przez kupno w polskich obrzędach weselnych* opublikowana w nr 10 Prac Komisji Etnograficznej Polskiej Akademii Umiejętności), po czym wyjechała na roczne studia do Paryża (1930-1931). Studia te prowadziła w École Pratique des Hautes Études, pod kierunkiem wybitnego uczonego prof. Marcela Maussa, oraz w Instytucie Etnologicznym na Sorbonie. Uczestniczyła ponadto w muzealnych pracach przygotowawczych do wystawy kolonialnej w Paryżu, zwiedziła najważniejsze miasta uniwersyteckie w Niemczech oraz brała udział w wyprawie naukowej Instytutu Etnologicznego Sorbony do przedhistorycznych groć w Pirenejach, połączonej z badaniami etnograficznymi w kraju Basków. W następnym roku akademickim (1931-1932) przebywała ponownie w Finlandii i Estonii, gdzie przy ścisłej współpracy z profesorami Tallgrenem, Ailio, Europensem i Krohnem prowadziła studia etnologiczno-archeologiczne na temat powiązań kulturowych słowiańsko-fińskich. Zapoznając się z najnowszymi kierunkami badań oraz gromadząc materiał porównawczy do swych prac szczególną uwagę zwracała na organizację środków dokumentacji etnograficznej oraz metodykę prac terenowych. Z wiedzy tej i doświadczeń miała w największym stopniu korzystać przy organizowaniu własnych badań terenowych, przede wszystkim jednak wówczas, gdy mogła kierować zespołami etnografów w prowadzonych przez siebie placówkach naukowych.

Dorobkiem tych pierwszych zainteresowań naukowych, podróży i studiów zagranicznych Kazimierzy Zawistowicz-Adamskiej były liczne artykuły i reportaże drukowane przeważnie w czasopismach: „Wiedza i Życie”, „Ziemia”, „Kurier Literacko-Naukowy”, „Literatura Powszechna”. Problematyka tych opracowań dotyczyła głównie folkloru słowiańskiego (cykl artykułów o obrzędach dorocznych) oraz folkloru fińskiego i estońskiego (cykl artykułów na temat sag narodowych tych krajów oraz ich literatury).

Nowy etap prac badawczo-naukowych Kazimierzy Zawistowicz-Adamskiej, zamykający się w latach 1932-1939, wiązał się już ściśle z obszarem ziem polskich. Przedmiotem Jej zainteresowań stała się historia etnografii i etnologii polskiej oraz kultura ludowa społeczności wiejskiej. Wykłady z dziejów etnografii i etnologii prowadziła na różnych kursach kulturalno-oświatowych, głównie jednak w ramach działalności Instytutu Pedagogicznego przy Związku Nauczycielstwa Polskiego. Przełomowym momentem, najtrwalej wiążącym Kazimierę Zawistowicz ze sprawami polskiej wsi i jej kultury, było nawiązanie w 1937 r. współpracy z prof. L. Krzywickim w Instytucie Gospodarstwa Społecznego. Pod jego kierunkiem zaprojektowane zostały szeroko zakrojone badania dotyczące wpływu emigracji zarobkowych na przemiany kulturowe wsi. Do badań stacjonarnych wytypowano wieś Zaborów (w dawnym pow. brzeskim), posiadającą bogate tradycje wychodźstwa zarobkowego do Ameryki i sezonowego na tzw. „saksy”. Ze swym nabytym doświadczeniem włączyła się w opracowanie szczegółowych wytycznych do badań terenowych nad tym problemem, a także nad koncepcją przewidzianego 3-tomowego zbiorowego dzieła pt. *Społeczność wiejska*. W czasie pobytu w Zaborowie (od sierpnia 1937 do czerwca 1938 r.) Kazimiera Zawistowicz-Adamska objęła badaniami wszystkie rodziny i gospodarstwa. Przyjęta zasada nawiązywania przez badacza terenowego bezpośrednich kontaktów z badaną społecznością, a także próba dojścia do wzajemnego zrozumienia i pełnego zaufania — były nie tylko nowatorskie, ale również bardzo owocne w wynikach. Zasada poznania najpierw samego środowiska społecznego — zanim przystąpi się do jakichkolwiek w nim działań — nie straciła do dni dzisiejszych na swym znaczeniu. „Mądrości” tej nauczył Kazimierę Zawistowicz-Adamską zaprzyjaźniony z Nią od lat Jędrzej Cierniak, syn ziemi zaborowskiej, wybitny działacz oświatowy, twórca i realizator koncepcji teatru ludowego — ówczesny wizytator Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Współpraca z Instytutem Pedagogicznym ZNP, wykłady na licznych kursach oświatowych, badania podjęte w Instytucie Gospodarstwa Społecznego, a przede wszystkim bezpośrednie uczestnictwo w życiu wsi Zaborowa — zbliżyły Kazimierę Zawistowicz-Adamską zarówno do problemów nurtujących całą ówczesną wieś, jak również do ludzi wsi. W badanej społeczności widziała Ona nie tylko przedmiot swych badań, ale żywe, twórcze jednostki i środowiska — ze wszystkimi ich problemami społecznymi i indywidualnymi. Działalność badawczo-naukowa i dydaktyczna oraz zaangażowanie społeczne Kazimierzy Zawistowicz-Adamskiej zaowocowały znów licznymi opracowaniami z zakresu kultury społecznej wsi (cykl artykułów dotyczących obrzędowości rodzinnej) i historii etnografii polskiej, wytycznymi do gromadzenia materiałów etnograficznych w terenie przez nauczycieli, studentów, młodzież szkolną przebywającą na obozach, a także młodzież zorganizowaną w związkach młodzieży wiejskiej. Z opracowań dotyczących metodyki badań terenowych na specjalne wyróżnienie zasługuje pozycja — *Problem kultury ludowej w badaniach nad środowiskiem* (1938 r.). Największy wysiłek skierowany na opracowanie i wydanie zbiorowego dzieła o Zaborowie przerwała II wojna światowa. Szczęśliwie się złożyło, że napisane przez Nią rozdziały zostały uratowane i doczekały się w 1948 r. wydania książkowego *Społeczność wiejska*.

Przez cały okres okupacji niemieckiej, aż do powstania warszawskiego włącz-

nie, Kazimiera Zawistowicz-Adamska uczestniczyła w pracy konspiracyjnej, pełniąc pod pseudonimem „Krystyny Zaborowskiej” odpowiedzialną funkcję w Centralnej Komórcie Legalizacyjnej (kryptonim „Park”, „Leta”, „Izba”) przy Komendzie Głównej Armii Krajowej w Warszawie. Była współorganizatorką, a następnie kierownikiem pracowni wydawania nielegalnych dowodów osobistych, książeczek wojskowych i kennkart. W pracy tej — wymagającej nie tylko odwagi, ale także doskonałej organizacji i precyzji — była niezastąpiona. Współpracownicy wspominają, że „cały warsztat pracowni od początku jej istnienia był idealnie zorganizowany. «Krystyna» wszystko przemyślała i dokładnie opracowała: pieczątki, tusze, wzory, blankiety — wszystko miało swoje miejsce, każdy komplet oddzielnie opakowany z napisem danej miejscowości, tak samo wzory, podpisane blankiety itp. [...] Prócz tego stworzyła wspaniałą, życzliwą, serdeczną atmosferę pracy [...] Krystyna nie wypuściła z pracowni omyłki, nie było wypadku, aby kiedykolwiek zwrócono nam źle wykonany dokument [...] W pracowni polskich lewych dokumentów nie było nigdy «wsypy», a to w pewnej mierze zawdzięczając dobrze zorganizowanej łączności i zasadzie «Krystyny», że do pracowni miały dostęp tylko jej pracowniczki”.

Niezależnie od działalności w Centralnej Komórcie Legalizacyjnej prowadziła Ona także (w latach 1942-1944) wykłady zlecone z etnografii i etnologii na tajnych kompletach Wolnej Wszechnicy Polskiej oraz innych, nielegalnych kursach oświatowych. Te interesujące wykłady wygłaszane piękną polszczyzną wspominają do dziś ich słuchacze.

Po wyzwoleniu kraju, już w marcu 1945 r. Kazimiera Zawistowicz-Adamska przystąpiła do organizowania Katedry Etnografii na Uniwersytecie Łódzkim, pełniąc w niej aż do emerytury (1967) funkcję kierownika — początkowo jako zastępca profesora, a następnie jako profesor nadzwyczajny i zwyczajny. Habilitowała się w 1952 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim na podstawie pracy *Pomoc wzajemna i współdziałanie w kulturach ludowych*. Równoległe z pracą w Katedrze Etnografii UŁ prowadziła również wykłady zlecone z etnografii i etnologii w Wyższej Szkole Gospodarstwa Wiejskiego (1945-1947) oraz w Państwowej Wyższej Szkole Teatralnej (1946-1949). Począwszy od 1955 r. była przez wiele lat kierownikiem Działu Etnografii w Łódzkim Muzeum Archeologicznym i Etnograficznym, a od 1954 do 1972 r. kierownikiem Pracowni Etnografii Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN.

Lata powojenne były dla Kazimiery Zawistowicz-Adamskiej okresem wyjątkowej pracy naukowo-badawczej i dydaktycznej oraz ściśle z nimi związanej działalności w zakresie organizacji nauki i popularyzacji najszerzej pojętej wiedzy etnograficznej. Jej zainteresowania naukowe, realizowane poprzez własne badania oraz zespołowe prace uczniów i współpracowników, prowadzone były w dwóch zasadniczych kierunkach: badań nad specyfiką gospodarczą i społeczno-kulturową regionów centralnej Polski oraz tzw. badań problemowych, przeprowadzanych w różnych regionach kraju, a dotyczących takich zagadnień, jak: tradycyjne i współczesne formy pomocy wzajemnej, różne rodzaje współdziałania gospodarczego, wpływ zajęć pozarolniczych, więzi społeczne i ich przemiany.

Szczególną wagę przywiązywała Kazimiera Zawistowicz-Adamska do badań terenowych. W tym zakresie dysponowała własnym bogatym doświadczeniem, którym dzieliła się bez reszty ze swymi uczniami i współpracownikami, pobudzając ich nieustannie do dalszych osiągnięć na polu dokumentacji ginących form kultury ludowej. Dotyczyło to zarówno prac prowadzonych w ramach Katedry Etnografii UŁ, jak i zespołów badawczo-naukowych w Muzeum oraz Pracowni Etnograficznej IHKM PAN.

Ważnym terenem ożywionej działalności Kazimiery Zawistowicz-Adamskiej były instytucje i organizacje naukowe oraz społeczne. Już w 1929 r. została człon-

kiem-współpracownikiem Komisji Etnograficznej PAU w Krakowie, członkiem rzeczywistym Instytutu Nauk Antropologicznych TNW, członkiem tytularnym Institut International d'Antropologie oraz Commission Internationale des Arts et Traditions Populaires w Paryżu (od 1947 r.). Od 1949 r. była również członkiem korespondentem, a następnie zwyczajnym Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, a także Komitetu Nauk Etnologicznych PAN. Zasiadała w Radzie Naukowej IHKM (1957-1969 r.) i Instytutu Sztuki PAN (1963-1977). Brała także udział w komitetach oraz pracach redakcyjnych wielu wydawnictw naukowych, jak „Etnografia Polska”, Biblioteka Etnografii Polskiej, Polski Atlas Etnograficzny synteza — *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej* (IHKM PAN), „Lud”, *Prace i Materiały Etnograficzne* (PTL). Przez wiele lat była redaktorem serii etnograficznej *Prac i Materiałów Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi* i prawie do ostatnich lat życia redaktorem *Łódzkich Studiów Etnograficznych* (PTL). Od 1946 r. działała w Polskim Towarzystwie Ludoznawczym początkowo jako prezes Łódzkiego Oddziału, a następnie jako wieloletni prezes Zarządu Głównego PTL.

Wśród wielu powojennych publikacji naukowych Kazimierzy Zawistowicz-Adamskiej do najważniejszych pozycji należą: *Spółeczność wiejska* (1948, 2 wydanie 1958), *Żywe tradycje współdziałania na wsi* (1948), *Pomoc wzajemna i współdziałanie w kulturach ludowych* (praca habilitacyjna, 1950-1951), *Wincenty Pol — badacz kultury ludowej* (1966), *Systemy krewniacze na Słowiańszczyźnie w ich historyczno-społecznym uwarunkowaniu* (1971), *Wież społeczna w różnych układach gospodarczo-społecznych polskiej wsi* (1976), *Polska sztuka ludowa* (1976), *Granice i horyzonty badań kultury wsi w Polsce* (1976). Prócz tego szereg studiów — jak np. „Lud” Kolberga jako źródło do badań nad obrzędowością ludu polskiego, *Wytyczne prac badawczych ośrodka łódzkiego*, *Technika etnograficznych badań terenowych w świetle doświadczeń ośrodka łódzkiego* — cykl artykułów dotyczących regionu i regionalizmu, zajęć pozarolniczych oraz innych opracowań będących odbiciem szerokich zainteresowań ich Autorki (drukowanych w wydawnictwach etnograficznych IHKM PAN i PTL, socjologicznych i Łódzkiego Towarzystwa Naukowego). Do Jej dorobku naukowego należą również liczne tomy redagowanych przez Nią prac w serii Biblioteki Etnografii Polskiej (IHKM), *Prac i Materiałów Etnograficznych* (PTL), *Łódzkich Studiów Etnograficznych*, *Prac i Materiałów Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi* i innych. Ważne pozycje stanowią także redagowane przez nią katalogi z wystaw i konkursów sztuki ludowej i folkloru na terenie woj. łódzkiego, dla której to działalności Kazimiera Zawistowicz-Adamska wykazywała zawsze wiele zrozumienia — była ich współorganizatorem i konsultantem naukowym.

Za całokształt swej działalności uhonorowana została licznymi odznaczeniami, m. in. Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem Komisji Edukacji Narodowej. Za udział w walce konspiracyjnej w czasie wojny otrzymała Krzyż Walecznych, Krzyż Armii Krajowej oraz Złoty Krzyż Zasługi z Mieczami.

*

Sledząc drogi rozwoju Kazimierzy Zawistowicz-Adamskiej widzimy, że spleta się w nich nierozzerwalnie postawa naukowa i społeczna. Przegląd Jej dorobku naukowego uprawnia również do stwierdzenia, że sylwetka naukowa tej uczzonej kształtowała się pod wpływem wielu wybitnych autorytetów naukowych przynależnych do różnych kierunków metodologicznych. Kilkuletnia asystentura u prof. S. Poniatowskiego — przedstawiciela kierunku historycznego w etnologii, powiązania ze szkołą socjologii kultury prof. Czarnowskiego, współpraca w Instytucie Gospodarstwa Społecznego z prof. Krzywickim, doktorat u prof. J. S. Bystronia i wreszcie

studia etnograficzno-socjologiczne u prof. Marcela Maussa w Paryżu sprawiły, że stała się Ona przedstawicielką socjologiczno-historycznego kierunku badań w etnografii polskiej. Rozległe studia i liczne podróże naukowe w kraju i zagranicą oraz nieustanna praca nad sobą pozwoliły Jej zgłębić obydwa kierunki metodologiczne, dzięki czemu zajęła ważne miejsce w gronie najwszechstronniej wykształconych przedstawicieli polskiej etnografii. Swoją postawę metodologiczną akcentowała zarówno w rozprawach naukowych, jak i w wypowiedziach podczas zjazdów i konferencji etnograficznych, w których niezmordowanie uczestniczyła. Ustosunkowywała się również wyraźnie do zakresu badań etnograficznych stwierdzając, że: a) współczesna etnografia powiązana jest jak najściślej z naukami historycznymi, b) przedmiotem jej zainteresowań jest nie tylko dawność, lecz i teraźniejszość kultury rozpatrywana w całokształcie zjawisk ekonomiczno-społecznych konkretnego ludu — twórcy kultury — na tle procesów historycznych, c) obiektem badań jest nie tylko kultura wsi, lecz w równym stopniu kultura ludowa robotników.

Ze szkoły nauk społecznych profesorów Czarnowskiego i Krzywickiego, z bliskiej współpracy z wybitną przedstawicielką pedagogiki społecznej, prof. Heleną Radlińską, wyniosła postawę społeczną, która towarzyszyła Jej nieustannie we wszystkich poczynaniach naukowo-badawczych i dydaktycznych na Uniwersytecie oraz w pracy nad najpiękniej pojętą służbą upowszechniania wiedzy i kultury. Postawa ta pozwalała już przed wojną wiązać się młodej uczoney z placówkami i organizacjami szerzącymi na wsi polskiej oświatę i kulturę. Dzięki tej postawie mogła podczas badań zaborowskich wejść w bliski i serdeczny kontakt z mieszkańcami wsi i zaprzyjaźnić się z nimi na całe życie. Tylko dzięki temu zbliżeniu mogło później powstać to wnikliwe studium psychologiczno-społeczne pt. *Spółeczność wiejska*, o którym prof. Jan Szczepański pisał w przedmowie do wydania drugiego: „książka ta należy do rodzaju bardzo rzadkiego w literaturze naukowej. Jest bowiem opowieścią o badaniach społecznych prowadzonych w środowisku wiejskim [...] rozprawą o tym, jak badacz może sobie stworzyć warunki skutecznego działania w społeczności wiejskiej, jak może zdobyć jej zaufanie, a zarazem zapewnić sobie możliwości badania i, dodajmy, kierowania nią — polecić ją trzeba tym wszystkim, którzy we wsi pracują, którzy chcą wieś badać lub przekształcać. A więc jest to książka dla studentów socjologii i etnografii, dla ekonomistów i naukowców wiejskich, dla działaczy wiejskich — obojętnie, w jakich pracują organizacjach czy partiach politycznych”.

Dzięki swej postawie społecznej Kazimiera Zawistowicz-Adamska przez cały okres powojenny wspierała swą wiedzą teoretyczną ruch regionalny, mający na celu wydobyć z kultury ludowej tych wartości, które zasługują na poznanie i utrwalenie w ogólnej kulturze narodowej. Praca na tym odcinku pozwalała Jej również głębiej wniknąć w proces dzisiejszych przeobrażeń dokonujących się w środowisku wiejskim. Z tej czynnej postawy wobec przemian na wsi wypływało Jej wiązanie się bezpośrednio po wojnie z takimi placówkami, jak uniwersytety ludowe (w Brusie k. Łodzi i w Hucie Dłutowskiej k. Łasku) oraz z wiciowym ruchem młodzieży wiejskiej. Zapraszana na konferencje i kursy młodzieżowe, podobnie jak przed wojną, prowadziła na nich w sposób przystępny wykłady z zakresu etnografii Polski, ukazując młodzieży sens poznania i przywiązania do swych tradycji kulturowych.

Problem właściwej interpretacji tradycji kulturowych przewijał się od najwcześniejszych lat przez prace naukowe Kazimierzy Zawistowicz-Adamskiej. Już w 1929 r. ustosunkowywała się do tego zagadnienia w art. *Sagi estońskie*. Pona-wiała ten problem przy wielu innych okazjach przed wojną i po wojnie, zwłaszcza wówczas, gdy trzeba było bronić sensu istnienia etnografii jako odrębnej dyscypliny naukowej, a jeszcze częściej wtedy, gdy podważano wartość samej kultury ludo-

wej. Na Kongresie Kultury Polskiej w 1966 r. mówiła na temat znaczenia tradycji w kulturze oraz pozycji nauk etnologicznych w nauce polskiej następująco: „Spośród wielu zagadnień wybieram jedno, które w moim przekonaniu jest punktem newralgicznym ustosunkowania się do etnografii, a zarazem źródłem wielu nader istotnych nieporozumień. Jest to zagadnienie tradycji. W świadomości pracowników kultury, a nawet niektórych pracowników naukowych, pojęcie etnografii kojarzy się nieodparcie z tradycyjną kulturą ludową. Skojarzenie to budzi różne zastrzeżenia, jest źródłem niczym nie uzasadnionego niepokoju. Czy tradycyjne treści kulturowe odnajdujemy tylko w kulturze ludowej, czy są one zawsze znamieniem zachowawczości, a zatem zacofania? Odwołujemy się wszak do tradycji narodowych, do tradycji w szeroko pojętej kulturze, w sztuce, w myśli filozoficznej, w prądach intelektualnych i ideologicznych. Wszyscy jesteśmy spadkobiercami takich lub innych tradycji w określonym (i zawsze uwarunkowanym społecznie) wymiarze [...] Zawsze też mniej czy więcej świadomie dokonujemy selekcji treści kulturowych przekazywanych przez tradycję: bierzemy rozbrat z tymi, które w naszym mniemaniu są zbędnym lub wręcz szkodliwym balastem, pielęgnujemy i zachowujemy te, które zasługują na uznanie. Nasz dialog z tradycją nieustannie trwa [...] Gdy więc na tradycję spojrzymy poprzez jej udział w kształtowaniu historycznie uwarunkowanej kultury, to w tym kontekście znajdziemy właściwy punkt odniesienia dla określenia zakresu i roli nowocześnie pojmowanych nauk etnologicznych pośród nauk społecznych. Etnologiczny „dialog” z tradycją wyraża się w problematyce badawczej, która obejmuje elementy stare i nowe w ustawicznie przeobrażającej się kulturze, zlokalizowanej czasowo i przestrzennie. Proces przemian i prawidłowości tego procesu wysuwają się na czoło zainteresowań teoretycznych [...] Nie ograniczamy się do rejestrowania zaobserwowanych faktów i zjawisk kulturowych. Widzimy przydatność wyników naszych badań nie tylko dla uogólnień teoretycznych, lecz także w zastosowaniu do potrzeb życia bieżącego” *.

Maria Biernacka

* W opracowaniu poświęconym prof. Kazimierze Zawistowicz-Adamskiej wykorzystano materiały wspomnieniowe Jej siostry, Jadwigi Warzańskiej (maszynopis w Zakładzie Etnografii Uniwersytetu Łódzkiego), oraz Haliny Łaniewskiej — współpracownicy konspiracyjnej w Komórcie Legalizacyjnej AK. Por. także S. Lewandowska, *Kryptonim „Legalizacja 1939-1945”*, Warszawa 1984, s. 147-148. Autorka opracowania była uczennicą prof. Kazimiery Zawistowicz-Adamskiej na tajnych kompletach Wolnej Wszechnicy Polskiej oraz na Uniwersytecie Łódzkim.

MIECZYSLAW GŁADYSZ
(1903-1984)

Dnia 12 października 1984 r. zmarł w Krakowie w wieku 81 lat prof. dr Mieczysław Gładysz. Śmierć ta wyrządziła wielką i niepowetowaną stratę nie tylko etnografii polskiej, szczególnie krakowskiej i śląskiej, ale także i słowiańskiej. Profesor Gładysz bowiem jako uczeń takich światowej sławy uczonych, jak Kazimierz Moszyński i Kazimierz Nitsch, nie mógł inaczej widzieć naszej nauki, jak w kontekście całej Słowiańszczyzny i w powiązaniu z innymi dyscyplinami naukowymi. Takie podejście owocowało w pracy wielu etnografów, slawistów, językoznawców. Szerokie spojrzenie na człowieka i jego kulturę sprawiło, że zainteresowania badawcze i działalność prof. Gładysza były wielokierunkowe, przynoszące trwałe i cenne wyniki.

Pierwszą i nigdy nie porzuconą pasją badawczą Profesora był Śląsk, dla którego położył olbrzymie zasługi i który dostarczył Mu tak wielu tematów, możliwości badawczych i satysfakcji. Profesor Gładysz wzrastał w atmosferze walki o polskość tej części naszej ziemi, wokół spraw powstań śląskich i plebiscytu, uczestnicząc w 1921 r. w trzecim powstaniu śląskim. Duży zmysł organizacyjny i żywa osobowość Profesora sprawiły, iż w 1927 r. włączył się w akcję tworzenia

w Katowicach Muzeum Śląskiego, a następnie w prace badawcze prowadzone na Śląsku, m. in. przez Polską Akademię Umiejętności w Krakowie. Efektem tych poszukiwań i dogłębnych badań terenowych były dwa niezwykle oryginalne dzieła poświęcone zdobnictwu drzewnemu i metalowemu górali śląskich. Z jeszcze większą energią i przy szerszych możliwościach przystępuje prof. Gładysz do pracy badawczej na Śląsku po II wojnie światowej. Już w marcu 1945 r. zostaje dyrektorem Muzeum w Gliwicach, a od 1952 r. do 1960 r. pełni funkcję dyrektora w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu. Za pionierską i niezwykle ważną uznać należy inicjatywę i organizację zespołowych badań monograficznych na Górnym Śląsku, w tym także na Śląsku Opolskim, którymi kierował w czasie pełnienia od 1954 r. funkcji kierownika Zakładu Etnografii IHKM PAN w Krakowie, a które kontynuował po objęciu w 1960 r. Katedry Etnografii Słowian UJ. Śląska kultura ludowa — jak wspomniano — była niewątpliwie największą pasją badawczą Profesora. Pasją, którą potrafił zaszcześcić swym współpracownikom i uczniom, a której rezultatem było wiele prac magisterskich, doktorskich oraz publikacji samego Profesora i Jego współpracowników.

Równoległe z tymi zainteresowaniami wysiłki badawcze i organizacyjne prof. Gładysza szły w kierunku badań karpackiej kultury ludowej. Zostały one ujęte w międzynarodową akcję poprzez utworzenie w 1959 r. Międzynarodowej Komisji do Badania Kultury Ludowej w Karpatach, a następnie też na Bałkanach, a w której to prezydium zasiadał do końca życia, kierując pracami komisji polskiej działającej w ramach Komitetu Nauk Etnologicznych PAN. Niezwykle ważną dziedziną zainteresowań Profesora była też etnografia Słowiańszczyzny. Jego to zasługą było zainicjowanie i opracowanie szczegółowego konspektu zbiorowego wydawnictwa *Etnografia narodów słowiańskich*, które realizowane jest przez Akademię Nauk poszczególnych krajów słowiańskich.

Zawsze żywo pasjonowała Profesora działalność muzealna i muzeologia, którym poświęcił wiele wysiłków. Z Jego to inicjatywy powstało w 1973 r. przy UJ pierwsze w Polsce Podyplomowe Studium Muzeologii. On też niesłychanie żywo reagował na wszelkie akcje badawcze placówek muzealnych, służąc swą wiedzą i doświadczeniem oraz oryginalnymi pomysłami. Wreszcie należy wspomnieć o pracach redakcyjnych, którym poświęcił wiele uwagi i serca. Był m. in. redaktorem tomu „Etnografii Polskiej”, dedykowanego prof. K. Moszyńskiemu, zainicjował serię wydawniczą *Prace Etnograficzne*, wydawaną w ramach *Zeszytów Naukowych UJ*, a także był autorem i redaktorem szeregu bibliografii etnografii Śląska i Karpat.

Tę tak niezwykle różnorodną i bogatą działalność naukową i organizatorską prof. Gładysza podkreślono w ciepłych i serdecznych słowach wypowiedzianych nad Jego trumną w dniu 18 października 1984 r. na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie. W imieniu Senatu i Wydziału Filozoficzno-Historycznego UJ, którego dziekanem Profesor był w latach 1968-1972, mówił obecny dziekan tegoż Wydziału, prof. dr J. Wyrozumski, kreśląc sylwetkę uczonego i wychowawcy młodego pokolenia etnografów. Zasługi na polu muzeologii podkreślił dyrektor Muzeum Etnograficznego w Krakowie mgr E. Waligóra, występujący w imieniu Ministra Kultury i Sztuki, a prof. dr Z. Sokolewicz żegnała Profesora w imieniu Komitetu Nauk Etnologicznych PAN. Ze środowiska krakowskich etnografów przemawiała doc. dr A. Zambrzycka-Kunachowicz, kierownik Katedry Etnografii Słowian UJ i długoletni współpracownik Profesora, oraz pisząca te słowa, reprezentująca Pracownię Etnografii IHKM PAN w Krakowie. Nie zabrakło też słów powstańców śląskich, którzy oddali ostatnią posługę towarzyszkowi broni i wielkiemu patriocie, wiążąc symboliczną kłamrą tak zawsze silne związki Krakowa ze Śląskiem. Liczne wieńce i wiązanki kwiatów od różnych organizacji, placówek naukowych i osób prywatnych, które w ten dzień zjechały do Krakowa z różnych stron kraju, świadczyły

o wielokierunkowej i tak zaangażowanej i owocnej działalności Profesora w różnych dziedzinach nauki i kultury naszego kraju. Zmarły był bowiem nie tylko dużej miary Uczonym i Wychowawcą wielu pokoleń etnografów, ale przede wszystkim Człowiekiem, który „badając kulturę ludową i jej różnorodne wytwory” zawsze patrzył „na nią przez ludzi, którzy ją tworzą”¹. Takie to spojrzenie na naszą naukę potrafił zaszcześcić swoim współpracownikom. Jemu to zawdzięczamy stałą potrzebę kontaktu z ludnością wiejską, od której mieliśmy nie tylko uzyskiwać potrzebne nam informacje, ale od której mieliśmy się uczyć prawdy o nas samych. „Kultura to przede wszystkim człowiek” — jak powiedział w jednym ze swych przemówień papież Jan Paweł II² — i jak zawsze czuł prof. Gładysz, dając temu wyraz w swych pracach i poczynaniach naukowych, których niestety nie dane Mu było doprowadzić do końca. Odszedł bowiem w pełni sił twórczych, mając jeszcze tyle zapału i planów badawczych i mogąc tak wiele powiedzieć w umiłowanej przez siebie dyscyplinie naukowej.

Zofia Szromba-Rysowa

¹ J. Bujak, T. Dobrowolska, *Działalność naukowa i osiągnięcia prof. dr. Mieczysława Gładysza*, „Etnografia Polska”, t. 25: 1981, z. 2, s. 18.

² Przemówienie Jana Pawła II do uczestników obchodów w 40 rocznicę walk o Monte Cassino, 17 V 1984; cyt. za: „Tygodnik Powszechny”, R. 38: 1984, nr 22, s. 2.

LÁSZLÓ FÖLDES
(1934-1980)

Laszlo Földes, węgierski badacz kultury ludowej, autor licznych prac naukowych, redaktor czasopism i dzieł zbiorowych o tematyce etnograficznej, inicjator wielu nowych tematów badawczych, opracowywanych potem zbiorowo w skali międzynarodowej, uczestniczący aktywnie w życiu naukowym ośrodków badawczych Europy i Azji, człowiek ogromnej pracowitości — a przy tym lojalny kolega i przyjaciel, powszechnie lubiany w środowiskach etnograficznych. Polskim etnografom znany był dzięki bliskiemu kontaktowi, jaki utrzymywał z naszym krajem.

W czasie wielokrotnych pobytów w Polsce dał się poznać jako wytrawny terenowiec, człowiek rozległej wiedzy, serdeczny i wierny przyjaciel. Nauczył się języka polskiego (podobnie jak Jego żona Erzsébettel Györgyi, etnografka-folklorystka), a Jego dom w Budapeszcie stał się nie tylko ośrodkiem propagowania i udostępniania Węgrom wiedzy o etnografii polskiej i szeroko pojętej polskiej kulturze, ale i przystanią, z której korzystali wszyscy prawie etnografowie polscy udający się na Węgry.

Laszlo Földes, ilekroć tego zachodziła potrzeba, służył mądrą i fachową pomocą naszym etnografom wybierającym się do Jego kraju. Organizował badania terenowe i kontakty z węgierskimi placówkami naukowymi, ułatwiał korzystanie ze zbiorów muzealnych, archiwów i bibliotek. On i Jego żona dopomagali polskim etnografom jako tłumacze przy prowadzeniu wywiadów na węgierskiej wsi i przy korzystaniu z węgierskiej literatury fachowej. Z drugiej strony, w swych pracach drukowanych i prelekcjach Földes propagował wśród Węgrów polską kulturę ludową i znajomość życia umysłowego w naszym kraju. Jego liczne recenzje z polskich prac etnograficznych umieszczane w węgierskich fachowych czasopismach, wreszcie ułatwianie Polakom publikowania ich artykułów na Węgrzech były jeszcze jednym krokiem ku zbliżeniu obu środowisk naukowych.

Wszystko to upoważnia do nazwania Laszlo Földesa nieoficjalnym ambasadorem kultury polskiej w naukowym środowisku węgierskim i opiekunem etnografów polskich (i nie tylko etnografów) udających się na Węgry. Dzięki tym przymiotom charakteru posiada on dotąd wielu oddanych przyjaciół w Polsce, wielu ludzi głęboko mu wdzięcznych, którzy pamiętają czym był dla nich On sam i Jego gościnnie, o niepowtarzalnej atmosferze, dom w Budapeszcie.

13 października 1985 r. minęła piąta rocznica Jego tragicznej śmierci — stąd czas przypomnieć sylwetkę tego człowieka.

Laszlo Földes urodził się jako ósme dziecko wiejskiego nauczyciela Zoltana Földesa i jego żony Laury Puskás, wywodzącej się z góralskiej rodziny seklerskiej. W czasie II wojny światowej część Seklerów opuściła Siedmiogród, który pozostał w granicach Rumunii i przeniosła się na Węgry. Wraz z nimi wyemigrowała rodzina Földesów i osiadła w okolicy Budapesztu. Pierwsze więc lata małego Laszlo upłynęły na wsi góralskiej Siedmiogrodu, a wyniesione stamtąd wrażenia, wzmocnio-

ne potem przez żywą w rodzinie tradycję góralskiej przeszłości, zaważyły na całym Jego życiu.

W 1951 r. Laszlo Földes zdał maturę w budapeszteńskim liceum i zapisał się na uniwersytet, obierając jako główny kierunek studiów etnografię i muzeologię. (Jego mistrzami, a potem przyjaciółmi, byli dwaj wybitni uczeni — etnograf prof. Talasi i folklorysta prof. Ortutay). Zawsze jednak cechowało Földesa szerokie, wielostronne spojrzenie na problemy kultury ludowej, stąd odbyte równoległe studia historyczne i uzupełnianie potem wiedzy przez uczestniczenie w kursach socjologii. Studiował też slawistykę, świadom bliskich więzów sąsiedzkich i kulturowych między narodem węgierskim a narodami słowiańskimi. Ten kierunek studiów wiąże się z wielkim wpływem, jaki miał na Niego prof. Istvan Kniezsa, który skierował zainteresowania młodego studenta ku problematyce językoznawstwa porównawczego. Pod jego też wpływem Földes zaczął intensywnie uczyć się języków słowiańskich, opanowując w słowie i piśmie języki polski i rosyjski, a biernie czeski, słowacki, serbski i bułgarski.

Jeśli już mowa o językach obcych, aby móc prowadzić studia porównawcze i czytać prace naukowe, Laszlo Földes uczył się jednego po drugim języków europejskich. Niemieckim władał biegle, czytał po rumuńsku, angielsku i francusku. Języków uczył się stale, do ostatnich momentów swego życia.

Zafascynowanie kulturą Seklerów, która była *par excellence* kulturą pasterską, zaważyło na kierunku naukowym całego życia Földesa. Już Jego praca magisterska dotyczyła hodowli bydła w Ditro, wsi siedmiogrodzkiej, z której się wywodził. Równocześnie interesował Go folklor i w związku z tym opracował obrzęd kołędowania u siedmiogrodzkich przesiedleńców mieszkających w Budajenö, miejscowości, gdzie zamieszkał po wojnie z rodzicami.

Dla pełnego przedstawienia kierunku naukowego Földesa musimy poznać etapy rozwoju Jego zainteresowań. U ich podstaw leży kultura i dzieje Seklerów, zarówno tych grup, które pozostały w rumuńskim Siedmiogrodzie i kontynuowały dawną tradycyjną kulturę, jak i przesiedleńców na teren Węgier. Wielokrotnie wyjeżdżał do Siedmiogrodu, prowadził też systematyczne badania grup ludności seklerskiej, żyjących w państwie węgierskim.

Z zainteresowań górskim i pasterskim Siedmiogrodem wyłoniły się szeroko pojęte badania porównawcze pasterzy gór Europy, a później kultur pasterskich w ogóle: górskich, nizinnych i stepowo-pustynnych. Ta ostatnia dziedzina zainteresowań miała największe znaczenie w skali międzynarodowej i przyniosła Földesowi uznanie wśród wszystkich, którzy uprawiają tę gałąź wiedzy.

Jeszcze u początków swej kariery naukowej, bo w 1957 r., prowadził Földes badania nad hodowlą i pasterstwem w Hortobagy na Węgrzech (teren Puszty). W tymże roku rozpoczął systematyczne badania pasterstwa na Wołoszczyźnie Morawskiej. Po nich następują badania terenowe pasterstwa w polskich i słowackich Karpatach, w górach Rumunii i Bułgarii. W 1967 r. prowadził badania terenowe w Mongolii, gdzie m. in. szukał paraleli między kulturą koczowników mongolskich i starych Madziarów (badania porównawcze nad siodłem węgierskim). Intensywna eksploatacja terenu i systematyczne opracowywanie materiałów uzyskanych z każdego wyjazdu dały w efekcie archiwum naukowe, jakiego nie posiada chyba żaden ze współczesnych badaczy życia pasterskiego.

Dogłębna znajomość zagadnienia, a równocześnie znajomość w całej Europie ośrodków i ludzi, którzy zajmowali się pasterstwem, zrodziły myśl wydania zbiorowego dzieła w jednym z języków kongresowych (w niemieckim), które by ukazało pasterstwo europejskie w jego podobieństwach i lokalnych odmianach. Ze zwykłą dla Niego energią, konsekwencją i pracowitością Földes przystąpił do realizacji swego pomysłu i już w 1961 r. (a więc zaledwie w kilka lat po uzyskaniu

magisterium, w 27 roku życia) mógł zaprezentować uczonym monumentalne dzieło: *Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa*, Budapest 1961 (praca zbiorowa, redaktor László Földes, wydana przez Węgierską Akademię Nauk, 699 ss. druku). Zachęcony życzliwym przyjęciem przez krytykę naukową tego unikalnego w literaturze etnograficznej dzieła, w kilka lat później zredagował podobne dzieło zbiorowe, również w języku niemieckim, poświęcone hodowli i kulturze pasterskiej w Eurazji i Afryce Północnej: *Viehwirtschaft und Hirtenkultur*, Budapest 1969 (wydane przez Węgierską Akademię Nauk, 903 ss. druku).

Również praca doktorska Földesa napisana w 1967 r. dotyczyła problematyki pasterskiej (Rumunii i Karpat galicyjskich na szerokim europejskim tle porównawczym). Jej ubocznym produktem jest bibliografia etnograficznych prac o hodowli. Dla badacza polskiego dużą wartość informacyjną posiada Jego pióra: *Bibliografia historii kultury ludowej Karpat. Część II. Materiały do bibliografii węgierskiej* (Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, Ossolineum).

Z zainteresowania Seklerami i pasterstwem wyłonił się trzeci nurt prac László Földesa, dotyczący wspólnot pasterskich na halach Siedmiogrodu, a następnie wspólnot wiejskich w użytkowaniu ziemi, która była własnością gromady i co roku dzielona była od nowa między mieszkańców wsi. Odbywało się to drogą losowania, przez wyciąganie strzał ze znakami jednostki ziemi. System taki, typowy dla tradycyjnej kultury madziarskiej czasu Arpadów, zaginął na terenie właściwych Węgier już w XVII w., natomiast w Siedmiogrodzie funkcjonował do II wojny światowej.

W tej grupie zagadnień mieszczą się również badania średniowiecznych układów rolnych zapoczątkowane pobytem we Frydmanie na Polskim Spiszu, dokąd László Földes trafił po raz pierwszy w 1964 r., w czasie półrocznego stypendialnego pobytu w Polsce. Do Frydmana wracał wielokrotnie, a wyniki tej pracy zaowocowały obszernym artykułem opublikowanym już po jego śmierci: *Ein Beispiel für das feste Hubfensystem in den Nord-Karpaten (Friedmanvágsa 1320 — Frydman 1970)*, „Acta Ethnographica”, XXX: 1981, s. 71-110.

Mówiąc o osiągnięciach naukowych nie należy pomijać pracy László Földesa jako muzeologa. Od skończenia studiów zatrudniony był w Muzeum Etnograficznym w Budapeszcie, gdzie był kustoszem działu hodowli i pasterstwa. Poza tym uczestniczył w szeregu akcji muzealnych, przy organizowaniu nowych muzeów, opiece merytorycznej nad muzeami prowincjonalnymi itd. Prowadził też, a właściwie zorganizował od nowa, dział zbieraczy-amatorów, którzy wedle Jego instrukcji opracowywali materiały dla archiwum muzealnego.

W ostatnich latach życia Földes przeniósł się z Muzeum do Sekcji Badań Etnograficznych Węgierskiej Akademii Nauk (Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjához), gdzie oprócz pracy ściśle naukowej miał powierzone sobie obowiązki redaktorskie.

Aby mieć pełny obraz działalności László Földesa należy jeszcze wspomnieć o Jego pracy organizacyjnej w Węgierskim Towarzystwie Etnograficznym, które w 1967 r. powołało go na sekretarza. Wiele czasu zabierały Mu też wspomniane już powyżej prace redakcyjne dzieł zbiorowych, ponadto od 1972 r. był redaktorem czasopisma „Ethnographia”. Propagował też utworzenie, a następnie zapoczątkował wydawanie „Néprajzi Hírek” („Wiadomości Etnograficzne”) itd.

Tytaniczna wprost praca nadwładziła fizyczne i psychiczne siły László Földesa. Kryzys nastąpił w 38 roku życia, w chwili zdawałoby się największych sukcesów, kiedy zaczął zbierać owoce swej wieloletniej działalności naukowej i organizacyjnej. W 1972 r. UNESCO delegowało Go, jako znawcę zagadnień hodowli i pasterstwa Eurazji, na konferencję badaczy Azji Środkowej, do Ashabadu w Turkmenii. W drodze powrotnej zachorował i już do śmierci nie odzyskał pełnego zdrowia.

Ostatnie 8 lat życia László Földesa upłynęło między szpitalem a powrotami do życia i pracy naukowej. Mimo choroby zdołał jeszcze wykończyć i napisać od nowa szereg prac (świadczy o tym bibliografia pozycji opublikowanych już po 1972 r. — część z nich ukazała się już po śmierci autora w latach 1980-1982), prowadził badania terenowe, odwiedził także Polskę na zaproszenie Komisji Etnograficznej Oddziału Krakowskiego Polskiej Akademii Nauk. Nawet w czasie pobytów w szpitalu nie umiał być beczynny — uczył się języków, czytał, gromadził życiorysy innych chorych. Wielką podporą w chorobie była dla Niego żona, wierny towarzysz pracy naukowej, która bohatersko walczyła o Jego zdrowie i życie.

Niestety wszelkie wysiłki lekarzy, najbliższej mu rodziny, przyjaciół i Jego samego nie dały rezultatów. László Földes zmarł 13 października 1980 roku. Żył 46 lat, w tym ostatnie 8 lat jako człowiek ciężko chory. Pozostawił po sobie ogromny dorobek naukowy i wdzięczną pamięć przyjaciół i współpracowników.

Anna Kowalska-Lewicka